

Олена Минькович-Слободяник,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 340.13

Проблеми співіснування правової і політичної культури в сучасній Україні

Україна сьогодні знаходиться в складній економічній і політичній ситуації, що, звичайно, не може не позначатися на розвитку громадянського суспільства, а відтак і на правовій та політичній культурі. Зазначені різновиди культури є явищем соціальним, що охоплює матеріальну та духовну сторони буття суспільства, відображає його якісний стан у сфері правового та політичного життя на кожному етапі розвитку суспільства і країни в цілому. Тому проблеми співіснування правової і політичної культури віддзеркалюють проблеми в середовищі громадянського суспільства, на які необхідно гнучко реагувати. Особливо в часи масштабних соціальних трансформацій.

Дослідженням цієї проблематики займалися такі вчені як О. Скакун, В. Копейчиков, Ю. Шемшученко, Г. Горак, О. Данильєнта інші. Але, оскільки ситуація в Україні постійно продукує нові й почасти несподівані проблеми в сфері співіснування двох

типів культур, варто не випускати з поля дослідницької уваги цей напрям. Відповідно метою цієї статті є визначення і систематизація актуальних проблем правової і політичної культури, а також визначення можливостей подолання існуючих негативних явищ.

Почнемо з дослідження правової культури України. Поняття правової культури досліджується багатьма вченими вже дуже довгий час. Визначаються її різні зовнішні та внутрішні ознаки. Походження правової культури пов'язується з таким загальносоціальним феноменом як «культура» взагалі. Г. Горак визначає культуру не просто як надбання людства, а як спосіб буття людини, індивіда, що дає можливість особистості жити й творити у цьому світі, реалізовувати свободу вибору, за власним переконанням ставитися до надіндивідуального: природного чи суспільного буття [2; с. 494].

Культура, на думку З. Фрейда, демонструє дві сторони. З одного

боку, вона охоплює всі набуті людьми знання та вміння, що відкривають людині можливості опанувати сили природи й отримувати від неї матеріальні блага для задоволення власних потреб. З другого боку, до неї входять всі ті норми, які потрібні для впорядкування взаємовідносин між людьми, особливо для розподілу отриманих матеріальних благ [11; с. 291]. В контексті переходу від визначення «культури» до розуміння поняття «правова культура» досить влучними є слова академіка Ю. Шемшученка: «Право і культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими між собою категоріями. Це зумовлено тим, що право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю. Цей зв'язок і взаємодія простежуються по багатьох напрямках» [13; с. 4-5].

В. Копейчиков правову культуру визначає як систему правових цінностей, що відповідають рівню правового прогресу, досягнутого суспільством і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності [6; с. 234]. О. Скакун відзначає: «Правова культура тісно пов'язана із загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, служить відображенням рівня її розвитку. Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культур – політичної, моральної, естетичної» [10; с. 435]. Автор вважає, що правова культура становить собою певну сукупність правових цінностей, знань та норм, що є результатом правового прогресу досягнутого суспільством за певний період часу.

Враховуючи вищезазначене логічним буде запитання, а що таке правове безкультур'я? Чи може бути взагалі визнане таке поняття? Якщо дати на поставлені запитання позитивну відповідь, тоді постає ще одне запитання – а як з цим боротися? На наш погляд варто погодитися з О. Середою, яка вважає, що «...не можна вести мову про підвищення рівня правової культури, не розвиваючи

рівень культури загальної. Правова культура не залежить від права (в цьому контексті під правом розуміють насамперед юридичне право). Жодні закони не зможуть підняти її рівень шляхом декларування окремих норм» [9]. Правова культура з'являється не з документів – її там бути не може. Правова культура з'являється із життя. Процес її становлення характеризується формуванням певних культурно-правових цінностей, сформованих національною часово-просторовою дійсністю [4; с. 106]. Тобто проблеми правової культури від початку закладені соціумом на стадії формування даної культури. В цьому контексті цілком виправданим є бачення професора О. Данильяна, який зазначає, що сама постановка питання про цілеспрямоване підвищення рівня правової культури в конкретний термін у певному суспільстві не зовсім коректна, оскільки її розвиток є природним процесом, що визначається безліччю об'єктивних факторів, які не залежать від інтересів, планів і намірів соціального суб'єкта. Тому даний процес не може бути вирішений «кавалерійським наскоком», прискорений президентським указом або зупинений рішенням парламенту. Якщо говорити про формування правової культури, тоді мова повинна йти про певну систему заходів, які для цього мають застосовуватись [3; с. 19]. Відсутність систематичних заходів з розвитку правової культури призводить до поглиблення її проблем. Але перш ніж переходити до системи заходів, необхідних для підняття рівня правової культури доцільним залишається визначення і чітка постановка тих проблем, які пов'язані з її формуванням. Сьогодні на тлі пройденої «революції гідності» та неоголошеної війни наше суспільство проходить певну стадію очищення, тому проблеми правової культури стають яскраво вираженими. Фактично їх можна розбити на декілька блоків.

Перший блок складають проблеми суто юридичні. До них можна віднести низький рівень нормотвор-

чості та юридичної техніки в нашій державі. За більш ніж двадцять років незалежності наш парламент почасти приймав нормативно-правові акти за принципом «чим більше – тим краще», не аналізуючи навіть наскільки той чи інший нормативно-правовий акт є необхідним для суспільства, скільки раз за час свого «життя» він був використаний. Це, своєю чергою, призвело до того, що в нас досі є чинними нормативно-правові акти, які суперечать Конституції України (наприклад, Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»), але вони не скасовані і не змінені. Великий масив нормативно-правових актів, норми в яких дублюють одна одну, або ще гірше протирічають одна одній, при тому, що дані нормативно-правові акти мають однакову юридичну силу. Наше законодавство налічує величезний масив нормативно-правових актів, які досі не є систематизованими, що призводить до складнощів при їх застосуванні. Наприклад, застосування екологічного або аграрного законодавства на практиці виявляється доволі складним саме через відсутність систематизації, хоча необхідність прийняття Екологічного і Аграрного кодексів неодноразово відзначалась науковцями і практиками.

Дуже гостро стоїть питання юридичної техніки, а саме усвідомлення пересічним громадянином тексту та вимог закону, адже, всім відомо, що незнання закону не звільняє від відповідальності. Таким чином, кожен громадянин нашої держави повинен розуміти, що той чи інший закон дозволяє або забороняє робити. Перенасичення нормативно-правових актів складними лінгвістичними конструкціями призводить до того, що подекуди люди не те що усвідомити, адекватно прочитати і зрозуміти не можуть, що прописано в тому чи іншому нормативно-правовому акті. Зазначені фактори в кінцевому випадку призводять до того, що люди просто не бажають знати і усвідомлювати вимоги законодавства, а від-

так і добровільно їх дотримуватись та виконувати. Звідси ми отримуємо перехід до другого (психологічного) блоку проблем, які зумовлюють низький рівень правової культури, що виявляється в деформації правової свідомості як особистості так і всього соціуму. Результатом даної деформації є маргіальність суспільства та правовий нігілізм, які на жаль все більше прогресують у нашій державі, хоча останнім часом і намітилися позитивні зрушення в суспільстві.

Правовий нігілізм сьогодні є чи не найпоширенішим соціальним явищем, оскільки люди просто зневірилися в судовій та правоохоронній системі держави. І потрібні не один десяток років, і не одна «революція гідності», щоб цю довіру відродити. Крім того, наші судді та правоохоронці просто не готові працювати чесно і незалежно, оскільки за всі прийняті ними рішення і скоєнні вчинки їм точно доведеться відповідати самим. Також не додає авторитету нашій судовій та правоохоронній системі і факт виявлених сьогодніх корупційних схем, «замовних справ і судових рішень», за які поки що жодна посадова особа не була покарана. Як наслідок нігілізму ми отримуємо маргіальність у суспільстві, яка під тиском певних чинників може перетікати в революційну активність, що й відбулося взимку 2013-2014 років. Але як перший факт, так і другий означає крайнощі, за наявності яких сказати про нормальний розвиток правової культури ми не можемо, оскільки на реалізацію і напруження певної системи заходів з підвищення рівня правової культури потрібна ще й воля держави.

У відповідності з вищезазначеним третій блок проблем правової культури знаходиться в загальнодержавній площині. До проблем цієї сфери можна віднести відсутність єдиної загальнодержавної і правової політики, спрямованої на «реальне», а не декларативне підвищення рівня правової культури суспільства. Ця політика повинна бути розроблена з урахуван-

ням наявних потреб і можливостей суспільства сьогодні, й ґрунтуватися не на «паперовій» стратегії, а на реальній теоретичній і практичній базі, активно поширюватись через ЗМІ та Інтернет. Вирішення даної проблеми можливе при відповідному рівні правового виховання населення. Нинішня ситуація, яка існує в даній царині, нагадує «театр абсурду», адже за статистикою в нашій державі готують доволі значну кількість юристів, проводяться посилені курси вивчення основ правознавства у всіх навчальних закладах, але на практиці чомусь не тільки пересічні громадяни не знають і не вміють користуватися своїми правами, але подекуди й самі юристи є профнепридатними попри диплом про вищу юридичну освіту. Тому й постає питання в ефективності загальнодержавної політики у сфері правового виховання суспільства, адже рівень правової культури нації почне підвищуватись тільки тоді, коли кожен громадянин буде дотримуватись законів не тому, що «за рогом» його спіймає, наприклад, інспектор ДАІ, а тому, що він просто інакше не може уявити собі цивілізоване існування. І хоча дана теза може бути сприйнята як ідеальний шаблон поведінки, але ж є приклади де вона працює – Австрія, Німеччина, Норвегія і т.д. Ще однією проблемою є відсутність певного об'єднуючого чинника у суспільстві, який наразі призвів до можливості спалахів штучного сепаратизму в нашій державі і до агресії Російської Федерації проти України. Ця проблема є спільною не тільки для правової, а й для політичної культури.

Тепер розглянемо проблеми формування і функціонування політичної культури в нинішній Україні. Політична культура, як і правова, є різновидами культури взагалі, тому цілком природним є той факт, що формуються вони під тиском історичних процесів і перетворень, які проходить суспільство. Наша держава пройшла складні історичні процеси становлення державності, випробову-

вання на міцність державного механізму який не завжди спрацьовував безвідмовно. Як вірно зазначає Б. Цимбалістий, політична культура – це «продукт історичного розвитку та досвіду народу». У випадку України цей досвід був гірким. Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які упродовж історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури. Б. Цимбалістий виокремлює певні особливості історії України, які справили важливий вплив на розвиток української політичної культури.

1. Багатотікова бездержавність, тобто відсутність нагоди здобувати досвід влади, бути нарівні у стосунках з іншими народами й почуватися вільним господарем на своїй землі.

2. Розчленування української території та включення її частин у різні держави з різними культурами, політичними системами, що призвело до психологічного, побутового й політичного відчуження між різними частинами українського народу.

3. Багатократна денационалізація провідної верстви України. Так, у 16-17 ст. наша боярська і шляхетська верстви спольщилися. У 18-19 ст. нащадки козацьких старшин зросійщилися. У 20 ст. пролетарська провідна верства була знищена або здебільшого пішла на службу інтересів радянсько-російської імперії [12; с. 78].

За даних умов годі й говорити про можливість створення монолітної нації на базі якої створюється громадянське суспільство насичене відповідною політичною культурою. Всю політичну історію України можна уявити як картину постійного протиборства ліберальних і патріархально-традиційних цінностей: з одного боку – приватна ініціатива, потреба самоствердження індивіда у змаганні з рівними, свобода власності й працелюбність, максимальне обмеження ролі держави в суспільстві; з іншого – соборність, общинність, колективізм з одночасною схильніс-

тю до авторитаризму, потреба сильного лідера харизматичного типу [1; с. 48]. Конфліктна політична культура, сформована під впливом зазначених факторів, постійно давалася взнаки впродовж усієї української історії: різним політичним силам не вистачало толерантності, політичної етики, злагоди. Адже діалогове підґрунтя в культурі позначається й на характері політичного спілкування між різними політичними силами, партіями, фракціями, соціальними групами [7]. Всі ці явища породжували певні протиріччя в суспільстві, підбурювали відповідними політичними силами. В рамках церковних конфесій парафіяни Заходу протиставлялися парафіянам Сходу. До цього слід додати неконтрольоване політиканство і обман збоку представників різних рівнів влади, що в кінцевому рахунку призвело до так званої революції гідності, а потім і до штучно створеного іноземною державою сепаратизму на теренах України. Тому першою і основною проблемою сучасної політичної культури слід вважати конфліктність політичних еліт між собою та громадянським суспільством, небажання політиків нести відповідальність за свої дії. І якщо раніше це призводило лише до маргінальності в суспільстві, то сьогодні це призвело до війни.

Можна погодитись з М. Дмитренком, який вважає, що полісуб'єктність політичної культури, яка присутня сьогодні в нашому суспільстві, є позитивом [5; с. 136], але при цьому слід враховувати насамперед якісну складову політичного плюралізму. Нажаль, сьогодні політична еліта не має об'єднуючого чинника. Вона, в основному, гуртується навколо фінансових, кланово-олігархічних інтересів, а повинна була б єднатися довкола загальнодержавницьких ідей. Все це призводить до того, що в українського населення зберігається циклічність активності у політичному житті держави. Оскільки політична культура – явище рухливе і мінливе, на яке впливає багато

чинників, перша хвиля політичної активності суспільства відбулася у 1991 році, другою хвилею політичного піднесення нації можна вважати Помаранчеву революцію [5; с. 136], а третю хвилю ми спостерігаємо сьогодні й розпочалася вона «революцією гідності», а зараз перейшла в активну конфліктогенну фазу. Звичайно, неоголошена війна Україні несе в собі не тільки негативні явища, а й дає позитивний урок суспільству, який полягає в тому, що кожен громадянин нашої держави повинен навчитися її цінувати, обирати лідерів не за харизматичністю і «силою руки», а за їх реальними діями. У відповідності з цим друга проблема політичної культури полягає в тому, що нашим громадянам властивий своєрідний синдром невинуватих сподівань у політиці, який і призводить до циклічних проявів участі громадянського суспільства в політичних процесах держави, а відтак і до підйомів та спадів у розвитку політичної культури.

Третя проблема у процесі формування політичної культури українського суспільства носить дещо суб'єктивний характер, оскільки виявляється в емоційній складовій, що переважає над раціонально-прагматичним мисленням при вирішенні суспільно-політичних питань. Особливістю української політичної культури є персоніфікація влади. Подібне явище існує і в демократичних суспільствах, однак там громадяни мають уявлення про програму політичної сили, яку очолює лідер. В Україні багато громадян очікують дива і рятівника, який вирішить всі існуючі проблеми. В українській політиці і в її сприйнятті громадянами занадто багато емоційних та експресивних аспектів політики. Саме вони, як і в будь-якій іншій державі, заважають розв'язувати проблеми суспільного життя [8; с. 208]. Нині значна частина українців все ще віддані у своїх уподобаннях лідерам-харизматам і останні вибори до парламенту цьому є підтвердженням.

Четвертою суттєвою проблемою політичної культури є велика кількість політичної інформації. Сьогодні ЗМІ наввипередки змагаються у гонитві за «смаженими» політичними фактами, нерідко не перевіряючи їх відповідність дійсності. Все це призводить до того, що пересічні громадяни формують своє ставлення до того чи іншого політичного гравця не за рахунок його політичної діяльності, а згідно фактів, поданих репортажами. Журналістика наразі теж перетворилася на військову арену, особливо політичні ток-шоу, які формують політичну свідомість громадян, а значить і суспільну політичну свідомість. Враховуючи те, що громадське (незалежне) телебачення в нас тільки починає формуватись, всі інші ЗМІ не завжди є достовірним джерелом політичної інформації і на виході ми отримуємо продукт, який може про-

тиставити одну частину країни іншій, відновити забуті штампи – «бандерівець», «фашист» і т. д.

Таким чином, підводячи підсумок даного дослідження, хотілось би зазначити, що для підняття політичної і правової культури нашої держави важливе значення мають певні заходи з боку держави, але не менш важливе значення має й чітка постановка проблем, які призводять до занепаду та застою у розвитку політичної та правової культури України. Їх усвідомлення повинно відбуватися не лише через визначення, а й через створення взаємопов'язаної системи усвідомлення проблем правової і політичної культури, оскільки вони взаємопов'язані і відділяти їх одну від одної – значить вирішувати дану проблему однобоко, що не призведе до очікуваного результату.

Список використаних джерел

1. *Буцєвицький В.* Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення / В. Буцєвицький // *Нова політика*. – 1999. – № 1. – С. 48.
2. *Горак Г. І.* Індивідна взаємодія як основа суспільної організації / Г. І. Горак // *Філософія: Курс лекцій*. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 492–503.
3. *Данильян О. Г.* Деякі проблеми формування правової культури в перехідному суспільстві / О. Г. Данильян // *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. – № 7. – 2004. – С. 14–25
4. *Дмитрієнко І. В.* Українська правова культура як нормативне небіологічне явище / І. В. Дмитрієнко // *Держава і право: Зб. Наук. праць*. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 105–110.
5. *Дмитренко М.* Особливості сучасної української політичної культури: проблема визначення / М. Дмитренко // *Політичний менеджмент*. – № 5 (14). – 2005. – С. 134–138.
6. *Загальна теорія держави і права* / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.
7. *Карнаух А.* Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні / А. Карнаух // *Персонал*. – 2007. – № 9. – С. 38 – 43.
8. *Кіндратець О. М.* Політична культура як чинник демократичних перетворень / О. М. Кіндратець // *Гуманітарний вісник ЗДІА*. – вип. 39. – 2009. – С. 204 – 211.
9. *Середа О.* Правова культура в Україні: хто винен і що робити? / О. Середа // *Віче*. – 2010. – № 14. – С. 15 – 17.
10. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: Підручник / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2009. – 656 с.
11. *Фрейд З.* Будущее одной иллюзии / З. Фрейд // *Філософія: Учебн.* / Под ред. В. Д. Губина, Т. Ю. Сидориной, В. П. Филатова. – М.: Тон, 1997. – С. 290–295.

12. Цимбалістий Б. Політична культура українців / Б. Цимбалістий // Сучасність. – 1994. – № 4. – С.70 – 95.

13. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури// Право та культура: теорія і практика: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. – К.: МП «Леся», 1997. – С. 4–5.

Минькович-Слободяник О. В. Проблеми співіснування правової і політичної культури в сучасній Україні

Здійснено спробу визначити і охарактеризувати основні проблеми правової і політичної культури України. Пропонується систематизація наявних проблем у цій сфері й визначення основних причин їх виникнення, а також авторське бачення шляхів їхнього вирішення.

Ключові слова: правова культура, політична культура, державний розвиток, громадянське суспільство.

Минькович-Слободяник Е. В. Проблемы сосуществования правовой и политической культуры в современной Украине

Предпринята попытка определить и охарактеризовать основные проблемы правовой и политической культуры Украины. Предлагается систематизация имеющихся проблем в этой сфере и определение основных причин их возникновения, а также авторское видение путей их решения.

Ключевые слова: правовая культура, политическая культура, государственное развитие, гражданское общество.

Mynkovych-Slobodyanyk E. Problem of coexistence of legal and political culture in modern Ukraine

An attempt was made to identify and describe the main problems of legal and political culture of Ukraine. It is proposed to systematize the existing problems in this area and determine the main reasons for their occurrence, and the author's vision of ways to address them.

Key words: legal culture, political culture, the development of the state, civil society.